

یادنام...

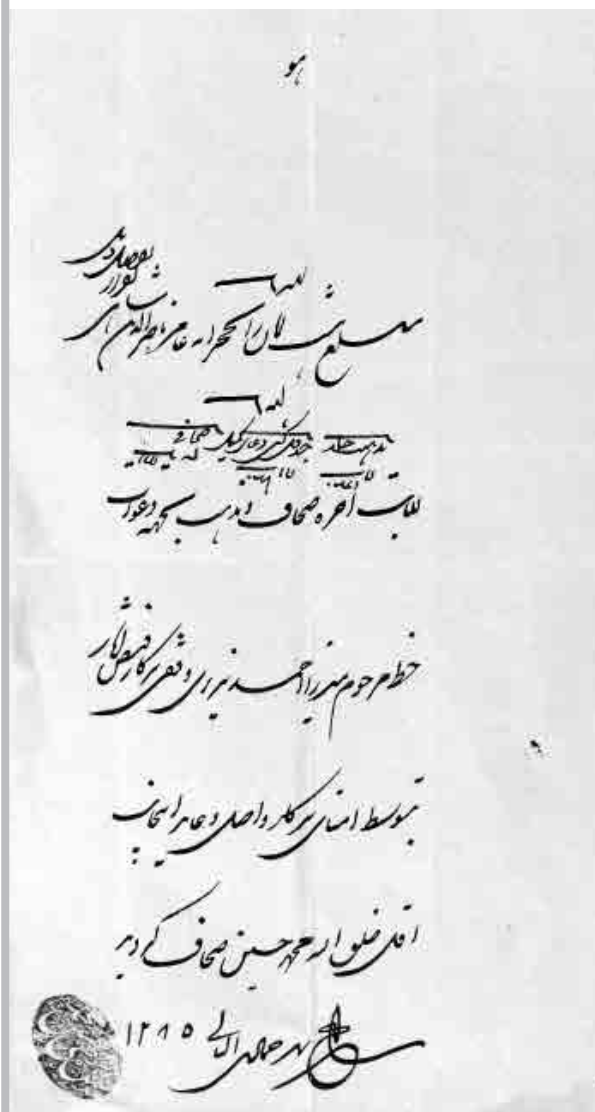
ملاحسین صحاف باشی

جواد فتحایی*

فن تنظیم و به هم بستن صفحات کتاب یا امثال آن و قرار دادن آنها بین دو پوشش (جلد) به منظوری یک جا نگاه داشتن صفحات و جلوگیری از فرسوده یا پاره شدن و تسهیل استفاده از آنها را صحافی گویند. در عهد شاهرخ تیموری، هنر جلدسازی در خطه خراسان، به ویژه هرات، به اوج کمال رسید. بنا بر اسناد موجود، تاریخچه هنر صحافی در کتابخانه آستان قدس رضوی به دوره صفویه بازمی گردد. در دوره قاجار به صحافی توجه بیشتری شد و هنرمندان صحاف زبردستی ظهور کردند.

از صحافان نامی خراسان در عهد قاجاریه، مرحوم ملاحسین صحاف باشی بود. وی از اولاد مولانا جلال الدین عتیقی، از عرفای قرن هفتم هجری بود. بعد از مولانا جلال الدین، شاخص ترین فرد از این خاندان خواجه عتیق علی منشی، از منشیان دارالانشاء شاه اسماعیل صفوی است. خواجه عتیق علی مدتی نیز متولی آستان قدس رضوی بود. وی قدیمی ترین و بزرگ ترین واقف آستان قدس رضوی است (قاضی احمد منشی قمی، ۱۳۵۹: ۴۶). از سال تولد ملاحسین صحاف باشی اطلاع درستی در دست نیست، ولی آنچه مشخص است وی در محله عیدگاه مشهد ساکن بوده است (اللهه محبوب فریمانی، ۱۳۸۹: ۶۱ تا ۱۴۳).

ملاحسین نخستین کسی بود که لقب «صحاف باشی» کتابخانه آستان قدس را به دست آورد و نام وی در سندی به سال ۱۲۹۷ ق که مربوط به سان خدام است، جزو مباشران کتابخانه آمده است (زین العابدین میرزا قاجار، ۱۳۸۲: ۱۹۶). در واقع وی جزو اولین افرادی است که برایش وظیفه و مقرری تعیین شده بود (مخزن مدیریت اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی، سند شماره ۵۲۹۳۵)

* پژوهشگر بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی

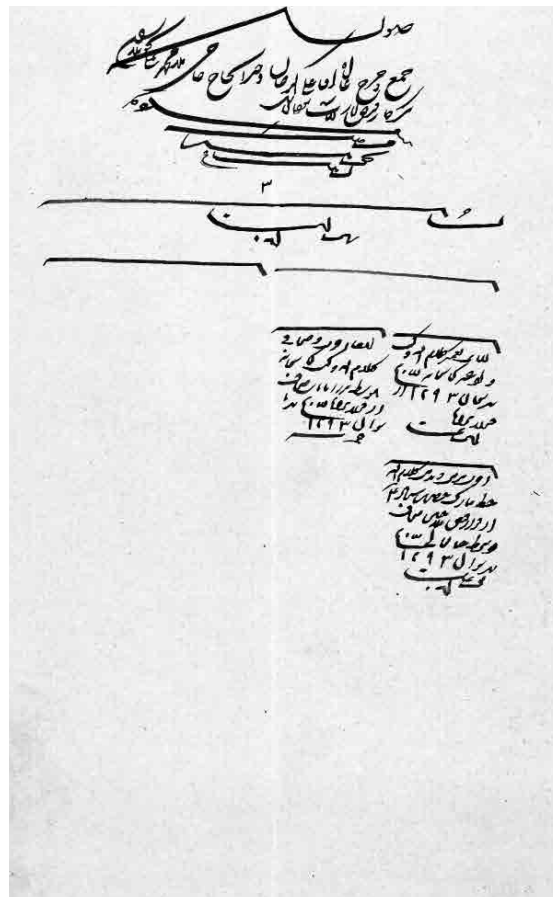
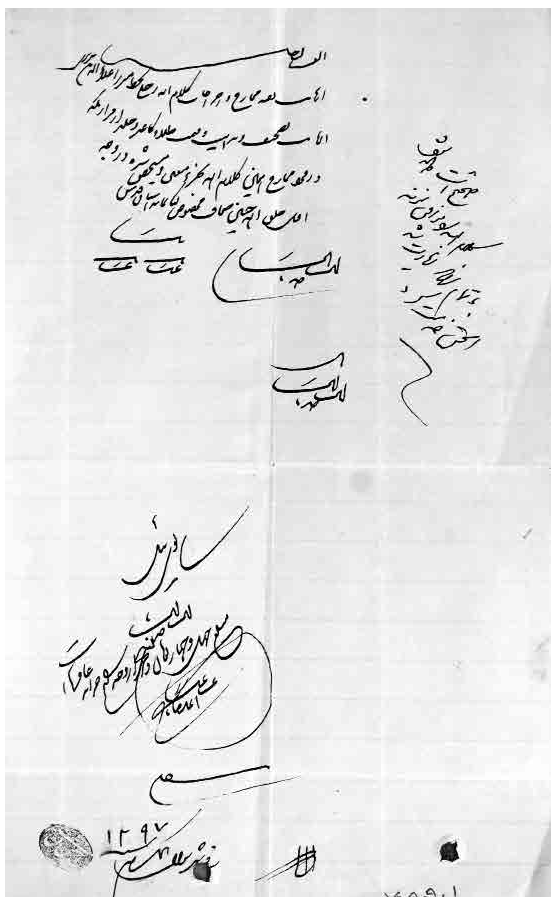
ملاحسین در جلد ضربی، متن و حاشیه، دوپوست کردن، رنگ آمیزی کاغذ، ابری سازی، مقواسازی و افشانگری و جدول کشی استاد بوده است و آثار زیادی از وی در کتابخانه آستان قدس رضوی و کاخ موزه گلستان موجود است. در برخی اسناد سجع مهر ملاحسین این گونه آمده است: «صحاف کتابخانه مبارکه حسین» (سند شماره ۵۲۹۸۳). از مهم ترین کارهای ملاحسین صحاف باشی، مرمت قرآن های نفیس آسیب دیده بود. قرآن هایی که اوراق آن پوسیده بود و کسی جرئت مرمت آن را نداشت (مهدی عتیقی، ۱۳۷۸: ۱۵ تا ۱۲). از جمله مهم ترین آثار ملاحسین می توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

۱. مرمت و صحافی قرآن با رقم یاقوت مستعصمی؛ این قرآن در سده هفتم هجری کتابت شده و فتحعلی شاه قاجار آن را وقف کتابخانه آستان قدس کرده است. در زمان تولیت مؤمن الملک، ملاحسین صحاف باشی این قرآن نفیس را مرمت کرد. در ابتدای نسخه، یک ورق از اوراق فرسوده قرآن که در اثر مس و تلاوت، آسیب دیده است، حفظ شده تا ورق آسیب دیده با اوراق مرمت شده مقایسه شود (محمد رضا فاضل هاشمی، ۱۳۹۱: ۲۲ تا ۲۰). ملاحسین برای احیای این نسخه بی نظیر، از فنون وصالی، قطاعی، حاشیه، تذهیب، کتابت و صحافی

به استادانه ترین شکل ممکن بهره برده است؛ وی برای نخستین بار در تاریخ موفق شد هر ورق قرآن را به سه لایه (دو پوست و یک مغز) تقسیم کند (محمد مهدی هراتی، ۱۳۸۱: ۲۴ تا ۲۸).

۲. مرمت قرآن کتابت شده توسط ابراهیم سلطان^۱ مربوط به سال ۸۲۷ ق؛ این قرآن که در سال ۱۳۰۶ ق به دستور رکن الدوله ترمیم و وصالی شد، شامل دوازده سوره است که به خط محقق و ثلث نگارش و بر روضه منوره حضرت رضا (ع) وقف شده است (اللهه محبوب فریمانی، ۱۳۸۹: ۶۱ تا ۱۴۴).

۳. مرمت قرآن کتابت شده توسط ملاعلاء الدین تبریزی در سال ۱۲۹۸ ق؛ متن و حاشیه این قرآن توسط ملاحسین صحاف باشی با همکاری احمد مذهب باشی و ابوالقاسم خوشنویس ترمیم و بازنویسی شد. ابتدا قسمت های آسیب دیده تمامی اوراق قرآن که ۴۴۴ ورق است، به صورت بسیار ظریف با کاغذ هم رنگ دست ساز، وصالی و بازنویسی و تذهیب شده، سپس این اوراق در حاشیه ای به طول ۵۲ و عرض ۳۶ سانتی متر با کاغذ دست ساز و هم رنگ کاغذ اصلی، متن و حاشیه و جدول کشی به طلا شده و در میله بندی هشت ورقی، شیرازه دوزی شده است (فاضل هاشمی، همان). ملاحسین بابت مخارج و دستمزد مرمت این قرآن در

شوال ۱۲۹۷ ق مبلغ چهل و چهار تومان و پنج هزار دینار از تحویلدار آستان قدس دریافت کرده است (سند شماره ۱۴۹۰۹).

۴. صحافی و تذهیب ادعیه به خط میرزا احمد نیریزی در سال ۱۲۸۵ ق (سند شماره ۵۲۹۳۵).

۵. مرمت و تذهیب ادعیه منسوب به خط امام سجاد در سال ۱۲۹۳ ق (سند شماره ۴۰۸۷۵). این قرآن در قطع بیاضی و شامل آیه ۱۸ سوره بقره تا آخر قرآن است که ۳۵۹ ورق و جلد چرمی دورو دارد؛ بیرون جلد، ساغری مشکی ترنج‌دار و درون آن تیماج ارغوانی است.

۶. مرمت قرآن‌های منسوب به خط ائمه در سال ۱۲۹۰ ق (سند شماره ۱۰۴۴۹).

فرزندان ملاحسین صحاف‌باشی، میرزافضل‌الله و میرزافضل‌الله، نزد پدر تعلیم دیدند و به‌عنوان صحاف‌باشی آستان قدس مشغول به کار شدند. از جمله کارهای میرزافضل‌الله صحاف‌باشی می‌توان به مرمت و صحافی قرآن متعلق به قرن دهم هجری اشاره کرد که علیرضا عباسی آن را کتابت نموده است. مرمت و صحافی آن در سال ۱۳۱۵ ق انجام شده است. میرزافضل‌الله در جوانی بر اثر بیماری فوت کرد، ولی برادرش میرزافضل‌الله به کار ادامه داد. بعد از میرزافضل‌الله، پسر بزرگش، میرزامحمد که نزد پدر تمامی فنون کار مرمت و صحافی را فراگرفته بود، به عنوان صحاف‌باشی آستان قدس رضوی مشغول به کار شد (محمد مهدی هراتی، ۱۳۸۱: ۲۴ تا ۲۸). اسنادی از پرداخت مواجب توسط تحویلدار آستان قدس به میرزامحمد صحاف‌باشی موجود است. اغلب در اسناد از وی با عنوان «شیخ محمد بن میرزافضل‌الله صحاف‌باشی» یاد شده است (سند شماره ۲۲۲۳۵ و ۵۳۰۷۲).

پانویس

۱. ابراهیم سلطان، دومین فرزند شاهرخ و گوهرشادآغا و نوه تیمور است.

منابع

- عتیقی، مهدی (۱۳۷۸) «نیم‌نگاهی به تاریخ جلدسازی قرآن در ایران اسلامی»، مجله کتاب ماه هنر، ش ۱۲، شهریور.
- فاضل هاشمی، محمدرضا (۱۳۹۱)، «بررسی و معرفی هنر مرمت و صحافی در دوره قاجار»، نشریه دانشور، ش ۹۴ و ۹۵.
- قاجار، زین‌العابدین میرزا (۱۳۸۲)، نفوس ارض اقدس یا مردم مشهد قدیم، تصحیح مهدی سیدی، مشهد: سگال.
- محبوب فریمانی، الهه (۱۳۸۹)، «صحافی از صفویه تا قاجاریه»، نامه بهارستان، س یازدهم، دفتر ۱۶.
- منشی قمی، قاضی احمد (۱۳۵۹)، گلستان هنر، تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران: منوچهری.
- هراتی، محمد مهدی (۱۳۸۱)، «میراث ۶۰۰ ساله عتیقی‌ها»، مجله رشد آموزش هنر، ش ۱.
- فهرست شماره اموالی اسناد استفاده شده از آرشیو مدیریت اسناد آستان قدس رضوی:

۵۲۹۳۵-۵۲۹۸۳-۱۴۹۰۹-۴۰۸۷۵-۱۰۴۴۹-۲۲۲۳۵-۵۳۰۷۲